

despoticum agebat in schola rectorem. Idem ille Valerius, posteaquam penitus agnovisset effraenem licentiam et contumaciam Tholnaei, qua se omnibus opprimeret, rogatus aliquando sententiam in partiali synodo Patachini habita, quidnam ecclesiae faciendum esset cum ipso Tholnaeo, homine turbulento? respondebat breviter: incarceretur in schola iste nebulo, existimans eandem ecclesiis Hungaricis et reformatis, incarcerandi licentiam esse, atque in Salmantica aut etiam aliis academiis. Hinc ingentes mox oriuntur inter studiosos et rectores rixae, odia, simultates, mutua convitia. Tota schola scinditur in duas partes. Diversos dominus Tholnaeus conficit studiosorum catalogus; qui sibi favebant, illos in calalogum piorum recensebat, qui suis conatibus non usque quaque patrocinabantur aut se fortius ipsis opponebant, ut plerique maturioris ingenii et iudicii iuvenes, eos impios reputabat. Atqua ita studiosi inter se commisi, alii alios pios et impios vocitabant invicem ignominiose. Exinde postmodum oritur in schola dissidium ingens.

Res ad ecclesiasticum seniore[m] primo, postea vero ad illustrem principem defertur. Accidit interea ut puerum quandam in petulantia deprehensum in schola, clarissimus dominus Tholnaeus baculo, quem solebat gestare in manibus arundineo, non flagris caedere, qui fortuito laesus in latere, sive ex plagis, sive ex alio quovis morbo, eum in gravio[m]rem incidisset lectum, paulo post vita secessit. Cuius mortem domino Tholnaeo tanquam crudeli percussori omnes imputarunt. Hinc maius odium exurgit rursum. Varias tunc habitae fuerunt in schola, in ecclesia, apud illustrem quoque principem inquisitiones, disceptationes, consultationes super gravissimis excessibus domini Tholnaei, quarum pleraque exemplaria tametsi prae manibus habemus partim, partim vero ex archivis ecclesiasticis huc derivare possemus, attamen consulto omitimus, volentes alienam infirmitatem et fortuitum casum tegere potius, quam propalare. Pertaesi iamdudum fuerant studiosi novam Tholnaei philosophiam novamque theologiam, novos docendi modos, technometriam, continuas ad calalum dictationes et super vacaneas eiusmodi subinde variatas professiones audire. Se nihil proficere percipientes, ea quae olim didicissent, ex auctoribus receptis sensim ammittere, ex recentibus dictatis exiguum prorsus emolumentum capere, saepius ignare quid ipsi discerent, aut quid rectores docerent. Mera nempe fuit confusio, adeo, ut faceti quidam studiosi, dubitantes quidnam acturi essent in auditorio, excepta ordinaria professione domini Davidis Valerii, saepius integros librorum fasciculos secum in auditorum deportarent. Unde studiosi, praesertim acutioris ingenii, incipiunt ex thesi adversus Rameam aut Rameam peripateticam mixtam Tholnaei philosophiam disputare, acrius urgere subinde, accusare coram ecclesia et illustri principe, maxime quod ex privato quodam odio et rancore adversus quosdam studiosos acutiores levi tantum de causa aliquos eliminasset de schola ignominiose, contra nitentibus potiore ex parte primariis et seniore scholae. Atque ita dum perpetuas turbas excitaret in schola atque ac in ecclesia, visum est ecclesiae et illustris principis, ut honestam nactus vocationem ad ministerium ecclesiasticum emittatur. Exacto igitur triennio vel paulo amplius, variis dissidiis et contentionebus pleno in schola Patachiensi, multos e studiosis interea corrumpens et suae pietatis fascino ad se pellicens, tandem opera et commendatione soceri sui reverendi domini Gasparis Gelei pastoris et senioris Szikszoviensis honesta vocatione oblata, Miskolczinum abductus, pastoralis officio fungitur...

(*Szilágyi Benjamin István: Acta Synodi Nationalis. Kézirat a tiszáninneni ref. egyházkerület sárospataki nagykönyvtárában, 49—53. p.*)

JUHÁSZ GÉZA:

CSOKONAI ISMERETLEN FORDÍTÁSAI

I

1. Csokonai annyit dolgozott, hogy talán még a jövő századra is marad utána összehallóznivaló. Most két terjedelmes fordítását mutatom be; már amennyire tisztázódott a fordítás fogalma 1790. körüli irodalmunkban, mikor például *Ovidius Pyramus és Thisbé*-jének 8 első sorát 68 sorra duzzasztotta Csokonai. Később is szuverénül bánt eredetijével. A másik mű már jóval hübb tolmácsolás, *Kotzebue* egy 1791-es pesszimista versét ülteti át, de ez is úgy viszonylik az eredetihez, mint a hús-vér valóság, a meleg élet a röntgenfölvételhez.

A két költemény problémája merőben más. *Pyramus* széphistóriája most bukkan föl először, egy Hódmezővásárhelyen őrzött kéziratos kötetből; *Kotzebue Kétségbeesés-e* viszont már majd félszázada megjelent nyomtatásban, de a burzsoá irodalomtudomány

eleresztette a füle mellett. Eredeti kézirata egyiknek sincs, sőt a költő verslajstromaiban sem szerepelnek. A Pyramusnak egyetlen ránk maradt másolata még csak szignálva sincs. Bár ha volna, azt sem tekinthetők bizonyítéknak önmagában: a köztudat sok haladó s nem egy erotikus költeményt tulajdonított Csokonainak. A versek kell, hogy beszéljenek magukért: mondanivalójukkal s művészi megformáltságukkal.

Feladatunkat nem abban látjuk, hogy bizonyígtassuk, ami rögtön világos minden hozzáférő előtt: hogy ezek a versek valóban Csokonai alkotásai. Persze nem lenne érdektelen az sem: megkeresni az ész érveit a pillanatok alatt föllebbezhetetlenül megfogalmazódó esztétikai ítélet számára. De most az a tennivalónk, hogy beillesztjük a két művet Csokonai fejlődés-rendjébe, s igyekezzünk rekonstruálni azt a formát, ahogy a költő kezéből kikerülhettek a kérdésszerű darabok.

2. Költőnk esetében egy szempontból kivételes a helyzetünk: szinte legkorábbi kísérleteitől nyomon követhetjük kibontakozását fönnmaradt zsegein át. A *Pyramus és Thisbe* ugyanakkor, amikor a lírai áradás sodró lendületével szólal meg, s végig még beleélőképességet és ábrázoló erőt mutat, még az iskolás kor minden jelét is magán hordja. Már megvan a saját légköre, kifejezésrendszere; tanúsítja azt a fogalomtárgító képességet, amelyet Ady fedezett föl Csokonaiában, s maga is alkalmazott tudatosan, elnevezve ezt az eljárást a szójelentés „feszítés”-ének, Földessy Gyula tájékoztatása szerint.¹ Viszont mondattípusa még erősen latinus; ahol nem szó szerinti idéz, kötőmódba rakja állítmányait. Csak ő és ő is csupán serdülő korában rimelt olyan iskolás remeklésvágygal, ahogy itt látjuk: *harmatja — kóstoltatja; urasága — vága*; azaz túlnyomórészt különféle szófajokat csendítve egybe. Még Arany Szentiványi Álomból is megtalálható már itt: *Thisbé — ki s bé*. Később rájött Csokonai, hogy ez inkább komikus, mint szép; maga állapította meg, hogy csupán akkor „szép, ha csak helyel-közzel és önkényt, erőltetés és affektálás nélküli esik meg”. Az okvetlenül 1789-ből származó Laudon-töredék végén már fölbukkan ez a rimelés következetesen, pedáns tökéletességgel (bár oh — báró) s folytatódik az 1790-ből származó lényeges művekben, mint *A magyar hajnal hasad* (tömött — örömet), *Konstancinápoly* ösfogalmazványa stb. Volt préceptora, Háló Kovács József tanácsát követi ebben, persze különbül, mint Kovács József.

A mondottak alapján 1789-ről keltezhetjük legvalószínűbben ezt a költeményt: már tökéletesen rimel, de még nem szabadult a latin szórendtől. Mondanivalója még inkább erre a korra utal. Tizenhat éves. Most beszél először vágyakozva a szerelemről, üde kamaszos megilletődöttséggel. Zsegeit közt ebből a tárgykörből ép a *Thisbe keservei* tekinthető legkorábbinak; ez az antik Romeo-mese kezdettől megragadhatta a képzeletét. Először azonban még egyáltalán nem érdekli maga a szerelem, csak a tragikus esemény. Bár jóval fejlettebb a kifejezéseiben, fölfogásban semmivel sem líraibb egy másik zsegeje: *Dido Aeneasztól való búcsúzása*. Mindkettő kötelező olvasmányok visszhangja, iskolai dolgozat. A „Pyramus és Thisbe” hozzájuk mérten hatalmas ugrást jelent. Itt már lírai átfűtöttséget kap a szerelem. Olyanféle kapcsolatot énekel, amilyenre az ő debreceni szerelmét stilizálta a hagyomány: két szomszéd gyermek játéka mélyülnek felnőtt vonalommá. Csokonai Pyramusa: terjedelmének megfelelő sokhúrú ének, már hangot kap benne a szerelem öröme és reménye; talán egy tucat hónap sem választja el a Konstancinápoly kamaszos erotikájától, amelyben világosan antiklerikális színt nyer majd a szerelmi mondanivaló. Hangja a Pyramusban még nem lázad, de már szembefordul a szülők törvényével: a fiatalok kijátsszák a zsarnoki tilalmat; s történik hivatkozás, a leendő rousseau-istanál, a természetre is.

Tudjuk a Magyar Hírmondó 1794-es bejelentéséből, hogy Csokonainak „Sok originaljain kívül vagnak Theocritusból, Ovidiusból, Metastasióból stb. fordításai”. A Pyramus és Thisbe idáig nemcsak az egyetlen előkerült Ovidius-átültetése, hanem egyáltalán ez a legkorábbiól keltezhető Csokonai-fordítás.

Az a kéziratos gyűjtemény, amely fönn tartotta, egy bizonyos Kiss Pál jóvoltából, a következő címet viseli: „VILÁGI NÓTÁK / MELYEKET ED= / GYÜVÉ SZEDETT / DEB-RECZENBEN / K. P. / 1807dik esztendőben.” Kiss Pál neve a nyolcadrétű kötet első lapján olvasható 1808 ápr. 15-i kelettel. Ez a kézirat, mely aztán a hódmezővásárhelyi ref. gimnázium birtokába jutott, számos Csokonai-költeményt tartalmaz, olyat is, amelyiknek címét a költő sajátkezű lajstromán olvassuk, de idáig nem volt ismeretes. (Míg nálatok itt mulatok.) A *Szegény Zsuzsinnak* pl. két érdekes változatát tartotta fönn. Kétségtelen, hogy Kiss Pál nem nyomtatott szövegeket másolt, bár a gyűjteményben szereplő dalok egy része akkor már kötetben is megjelent, hanem kéziratok alapján dolgozott, sőt sok esetben valószínűleg emlékezetből jegyezte le az énekelt, könyv nélkül tudott szövegeket.

¹ Tanulmányok és élmények. Bp., 1934. 70. 1.

A Pyramus és Thisbét Csokonai elbeszélő költeményei közé ékelte: előtte a *Militat omnis amans*, utána a *Tolvaj isten* olvasható, amellyel le is zárul a majd *negyedfelszáz oldalas* gyűjtemény, a 171-ik lapon; a többi üresen maradt ránk.

A kézirat nem egészen pontos; 263-ik soráig még főhősét is Píramis-nak nevezi, s van szóalak, amelyet ellenkező értelműre téveszt (285. s.: „erős“ helyett *gyenge*). Helyesírása következetlen, központosítása pedig annyira fogyatékos, hogy helyenként egyenesen akadályozza a megértést. Homályos helye azonban alig van, költőitlen egyáltalán nincs.

Egybevetésül az eredetivel lássuk Ovidius bevezető 8 sorát:

*Pyramus et Thisbe, juvenum pulcherrimus alter,
Altera, quas oriens habuit, praelata puellis,
Contiguas tenere domos: ubi dicitur altam
Coctilibus muris cinxisse Semiramis urbem.
Notitiam primosque gradus vicinia fecit:
Tempore crevit amor. Taedae quoque jure coissent:
Sed vetuere patres, Quod non potuere vetare,
Et aequo captis ardebant mentibus ambo.*

(*Metamorphosis IV. 55—62.*)

(Pyramus és Thisbé — az az ifjak legremekebbje, Ez Kelet összes lányainál szépségre kiválóbb, — Szomszédok voltak, hol téglafalakkal övezve állt magasan Semiramis városa, mint kiki tudja. Ismerték egymást első tipegéseik óta; Mult az idő, nőtt a szerelem; s bár egybekelésük tiltották a szülők, megtiltani nem lehetett, hogy Mindketten egyaránt ne lobogjanak a szerelemtől.)

Ezek a szüksézávú sorok csak tartalmi kivonatát adják Csokonai részletező kidolgozásának, amelyet moralizálás előz meg, olyan képekkel (méz és mérge), amelyek korábban is megvillantak zsengeiben. Nemesak itt beszél annyira tartózkodóan a szerelemről, ennek a fölfogásának a végső kizengését a Kotzebue-fordításban is látjuk majd.

Még egy szakaszt idéünk onnan; ahol részleteiben is igyekszik követni a fiatal költő Ovidiust. Pyramus öngyilkosságát ábrázolja ez a jelenet; Csokonai elhagyja belőle a vízvezetéki csőrepedésről vett hasonlatot, amely semmit nem tenne világosabbá az ő olvasóinak, hiszen neki magának sem igen lehetett róla tiszta elképzelése. (A technikai elmara-dottság így hat vissza a fordítás hűségére; esetben Csokonai szerencsére nem veszít, mikor mellőzi a nem legstílusosabb hasonlatot.)

*Quoque erat accintus, demisit in ilia ferrum,
Nec mora, ferventi moriens e vulnere traxit.
Ut jacuit resupinus humo, cruor emicat alte;
Non aliter, quam cum vitato fistula plumbo
Scinditur, et tenui stridente foramine longas
Ejaculatur aquas; atque ictibus aëra rumpit.
Arborei fetus aspergine caedis in atram
Vertuntur faciem: madefactaque sanguine radix
Puniceo tinguunt pendencia mora colore.*

(*IV. 118—127.*)

(Kapva övéről ágyékába bedőfte a kardot, S menten a bugyborgó sebből elhalva kitépte. Földre hanyatlott, s vére szélfröccsent magas ívben, Mint mikor a sérült ólomcső megreped és a Nyíláson halk sistergással hosszú sugárban Fellövel a víz és lüktetve tör utat a légbe. A fa gyümölcse, mihelyt rázaporzottak a csöppek, Gyászos színt öltött; vérben furdótt a gyökérzet; S megfestette bíborra a csüngő epret az ágon.)

Csokonainál az első idézetnek megfelelő részlet a 21—58. sorban található, a második pedig a 217—230. sorban.

3. Kotzebue fordításának kétféle címen maradtak fenn másolatai; fogadjuk el a rövidebbet: *Kétségsbeesés*, — ugyis azt a kéziratot szándékozom közölni, amelynek ez a címe. Német eredetijét szintén „Die Verzweiflung“ címen adták ki Pesten külön füzetben még a múlt század második felében is.

Mint már jeleztük, ennek a fordításnak az ad érdekességet, hogy 1905 június 11-én meg is jelent a Debreceni Független Ujságban. Megvan a Széchényi Könyvtár kézirat-tárában is, 508. Oct. Hung. sz. a., szintén Csokonainak tulajdonítva, még hozzá 30 sorral

hosszabb alakban. Vita arról, hogy valóban Csokonai-művel állunk-e szemben, itt még kevésbé képzelhető, mint az előző esetben. A kérdés inkább az: mikor keletkezhetett, s mi magyarázza két kézirat eltéréseit, amelyek jóval túlmennek a terjedelm-különbségen.

Azt már Haraszti Gyula tisztázta (E. Ph. K. 1888. 733. l.), hogy 1795-ben okvetlenül meg kellett ismerkednie költőnknek Kotzebue legnépszerűbb színművével (Menschenhass und Reue), amelyet Kőrö Zsigmond magyarra is lefordított 1790-ben („Az embergyűlölet és megbánás”).

Haraszti a Gerson du Malheureux némely egyező helyein mutatja ki Kotzebue ösztönző hatását; de azóta újabb parodisztikus bizonyíték is került: a Magyar Psyche vígjáték-töredékének egyik szereplőjét *Esméretlennék* nevezi Csokonai, Kotzebue idézett színművének főhőse szintén *Unbekannter*. Milyen Literaturzeitungon át jutott a Verzweiflung-hoz, nem sikerült megállapítanom. A Kétségbeesés keletkezését tartalma miatt szintén 1795-re tehetjük legtöbb joggal. Csokonai 1794. óta élt leginkább meghasonlásban a világgal. Minden oka meg is volt erre. Legmélyebben a Martinovicsék letartóztatása rendíthette meg; akkori lírája a bizonyosság, hogy radikalizmusban hozzájuk állt legközelebb. De úgy látszik, az a debreceni asszony is szakított vele átmenetileg, aki a Rozália-dalok fő ihletője volt (Földiné Veszprémi Juliska), mert az Urániának 1794. végén küldött verseiben újból a Laura-névhez tért vissza. Közéleti szorongásához és szerelmi boldogtalanságához járultak december óta ismételt kollégiumi pörei s lemondása a préceptorságról. Amit ekkor átélt, bőven elegendő volt a Gerson du Malheureux pesszimizmusának táplálására.

A Kétségbeesés keletkezését azonban későbbre kell tennünk, 1795. nyarára, a végső katasztrófák idejére, amikor már minden összeomlott: Martinovicsékat kivégezték, őt magát kicsapták, művei közeli kiadásának reménye meghiúsult. (Ennek a hangulatnak már múlását jelzi az a sötét humor, amellyel búcsút mondott a műsáknak, hogy jogsáknak álljon!) A Kétségbeesés lefordítása június végére, esetleg júliusra tehető, amikor fölgülemlett benne minden keserűség, s már-már megfojtással fenyegette. Miért éppen a divatos Kotzebua bízta magát? Fialat költők nagyobbat is tévedtek mára, mikor lelkük egész gazdagságát odaárasztották egy-egy külföldi mű szabványos soraiba. Az 1790-es évek elejére a reakciós szerencsefi Kotzebue kemény próbákat élt át, fiatal feleségét veszítette el, Párizsban járt, ahol persze a forradalom nem váltott ki belőle elragadtatást. Fiatalon Oroszországban töltött éveket, talán szektánsokkal is érintkezésbe jött, olyanokkal, akik valóban vallották azt, amiből őt végül könnyedén kirántja a halhatatlanság frázisa; meg voltak győződve arról, amit ő is fejtegetett *Ausbruch der Verzweiflung*jában, — mert nála ez a költemény címe. *Ellenségünk az isten*, velünk, emberekkel, bánt legmostoháiban — így lehetne összegezni Kotzebue mondanivalóját. A továbbiakban aztán az emberi nem is megkapja a magáét; Csokonait 1795-ben épp ez a rész tüzesítette át leginkább.

Korábban 1795. tavaszánál nem írhatta ezt a művét, különben bizonyára fölvette volna akkor készített nagy lajstromára. Ez a lajstrom legradikálisabb munkái címét tartalmazta, szabad ország fiainak készült. Mitől fogva azonban megismerkedett a cenzorral, érthető, hogy hovatovább lemondott a Kétségbeesés megjelentetéséről, s ezért nem vette föl 1800 utáni lajstromaira sem.

Úgy látszik, a Széchényi Könyvtár kézirat-másolata, több-kevesebb hibával, ezt az 1795-ös szöveget tartotta főnn. Ki készíthette, nem tudjuk; igyekszik ragaszkodni a Csokonai-kori sajtóságokhoz, de írása későbbi. A XIX. század végén került az OSZK-ba.

A mű rövidebb szövegváltozata, az, amelyik azután a Debreceni Független Ujságban meg is jelent, magának a publikáló Komlóssy Arthurnak a kézírásában maradt ránk. A kéziratról, amelyet Komlóssy közzétett, fontos tájékoztatás olvasható a nevezett lap 1905. április 26-i számában. Az derül ki belőle, hogy a szöveg legrégebbi másolója, Karap Sándor Fazekas Mihálytól kapta a kéziratot, a következő felvilágosítással: „itt van egy kis verszet, ez a megholt Csokonai írása, akkor hozta hozzám, mikor a Rédeyné halotti verseit közölte vélem.“ Mindezt Karap beszélte el barátjának, a szintén versmásló Somosi Mihálynak, s Somosi nyilatkozatát közölte a Debreceni Független Ujság.

Ez a Somosi olyasmit is állít, hogy a Kétségbeesés meg a Halotti Versek (a Lélek Halhatatlansága) egy időben keletkeztek volna. Ezt legjobban épp az a cím cáfolja meg, amelyet a Karap másolata hagyott ránk: „Versezet melybenn / egy tudva levő és sokak elhervasztására még most is életben lévő féreg által fel bosszantván / a *Fatum* ellen elragadtatva kikelni látszatik Cs. V. M.“ Ez a cím magyaráz is, mentegét is: minden fordulata a 19. század kezdetének elreakciósodott közszellemére utal. A költemény — Csokonai fogalmazásában — hatalmas vádirat a teremtés ellen, a *teremtő ellen*. A cím viszont arról tájékoztat, hogy egy féreg kihozta a költőt a sodrából, s magából kikelve fakadt itt bosszús kijelentésekre, de egyáltalán nem isten, hanem csupán a *Fatum* ellen (aki nem szerepelvén a keresztyén dogmatikában, nyugodtan ócsárolható).

Van azonban ennek a szépítő címnek egy adata, amelyet vegyünk komolyan: A „sokak elhervasztására még most is életben lévő” kitétel arra vall, hogy a költemény keletkezése óta a másolat létrejöttéig eltelt egy darab idő. Sokakat ki hervaszthatott el azok közül, akikkel a költőnek összeütközése támadt? Valamelyik professzor (Szilágyi Gábor?) vagy kollégiumi tisztviselő (Lengyel József, aki 1804-ben már maga is évek óta professzor volt?) Csokonai végzetes oratoriumi búcsúbeszéde egy „orángutáng forma embe-recské“-t említ, a „féreg“ nagyon ebbe az eszmekörbe vág, s szintén 1795-re utal.

Azt a föltevését Somosinak, hogy egyszerre keletkezett volna a Kétségbeesés meg a Rhédeiné Halotti Versei, semmi nem támogatja. Összefüggés azonban van a két mű közt, nyilvánvaló. Köztudomású, hogy a nagyterjedelmű tankölteményt csak úgy tudta megalkotni néhány napon belül Csokonai, hogy fölhasználta „félgvártmány“-ként előző verseit is, pl. egy Pope-fordítását. Az *Atom* csaknem változatlanul beilleszthetőnek bizonyult. A Kétségbeesés semmiképpen nem! Arra azonban mérget vehetünk, hogy Rhédei megbízása után ezt is a kezébe vette a költő, mit tudna vele kezdeni.

Talán eközben fogamzolt meg benne a „Lélek Halhatatlansága“ alapeszméje. Kotzebue, logikai bukfencsel, úgy fejezi be versét, hogy rossz a teremtés, hitványak az emberek: de annyi baj legyen, jön a halhatatlanság, az majd kárpótol mindenért.

*O dass ich nicht rechten darf! —
Hab ich deinen Plan gebilliget?
Und zu leben eingewilliget?
Hast du, Schöpfer, mich befragt,
Ob ich um die Hand voll Freuden
Dulden wolle unverzagt
Eine ganze Welt voll Leiden?
Ob es auch der Mühe wert,
Mich aus Nichts hervorzurufen,
Dass auf immer neuen Stufen
Neues Elend mich verzehret?
Wo die Menschen fühllos spötteln
Bei dem nagendsten Verdruss —
Soll ich nun noch Gnade betteln
Wo das Recht mir werden muss?
Nein! ich harre ungeduldig!
Denn vergelten musst du mir!
Bist Unsterblichkeit mir schuldig!
Sieh, ich fordre sie von dir!*

(Magyarul még hevenyészve sem lehet Kotzebue lapos simaságát visszaadni: „Ó hogy nem pörölhetek! — Helyesltem én a terved? Kívántam, hogy létre keljek? Azi, Teremtő, kértded-e: Ha az öröm csak maréknyi, Vállalom-e érte e Világ ürmét kiüríteni? Fáradságra érdemes Volt-e semmiből kihívnod, Új meg új fokig szorítnod, Hol csak új nyomor sebez? Hol kigányol tompa csorda, Mert düh mardos, mind nagyobb, — Görnyedjek *kegyért* a porba, Holott megillet a *jog*? Nem! türelmem veszelve várok, Jóvátétel jár nekem. Add a halhatatlanságot, Adós vagy, *követelem*.“)

A mi Balassi Bálintunk is jogra hivatkozott legegyénibb istenes énekeiben: „Kinszenvedését valljon s heában hagyod-e fiadnak?... Tartozol tehát engemet is meghallgatni kedvéért.“ Az ő követelőzésének volt is alapja: a megváltás-mitosz szerződsjellege; — ha Jézus feláldozta magát, isten köteles megbocsátani; Balassi ezt ismételtlen hangoztatja. De min alapszik Kotzebue gyermekek rikácsolása, egy olyan világképben, ahol a teremtő már cleve gyűlöli az embert, s a legcesekélyebb szánalmat sem érzi iránta, annál kevésbbé vállal bármiféle kötelezettséget. Csokonai nem tudott ezen a belső ellentmondáson segíteni, de legalább méltóságossá tette az eredeti vers vásárai befejezését.

Most azonban, a Rhédeiné búcsúztatójának alkotó gondolai közepett, könnyen föl-fedezhette a Kétségbeesésben a céljainak megfelelő csírákat: arról fog elmélkedni a gyászolók előtt, hogy a világ elviselhetetlenül rossz, tehát szükség van a halhatatlanság hitére. Csokonai még azt sem állítja, hogy ez a hit bizonyos. „Mért oly édes nékem a halhatatlanság, Ha ez a reményem merő hasztalanság?“ — tünődik s később visszatérve erre, így felel: az egész emberiség hisz ebben, még az ötig olvasni nem tudó déli nép is. „Ha ezek mind hisznek, én kételkedjek-é? Sőt ha hibáznak is, én bölcsőbb legyek-é? Én is ember vagyok: és embertársamnak Köz hibáját miért szégyenljem magamnak?... Négy milliárd ember: felséges társaság.“

Csokonai fordítva jár el, mint Kotzebue, aki a végén a kabátja ujjából hókuszolja elő a halhatatlanságot. Ő is abból indul ki, mint a német író, hogy a világ elviselhetetlenül rossz, de *csak az embernek*. „Ti boldog tigrisek, ti boldog madarak... Hajlékotok a föld, vagy az erdők boltja...” nem zavar titeket „az elméskedés szomorú hagymáza...” „Néktek szőrt és tollat ad édesanyátok. — De mi mezitelen jövünk e világra... Hát még a becsület hányszor búsít minket... Rá van az eszmélés vetve a nyakunkra, Hogy régi fájdalomunk felmaradjon ebben... Sőt, hogy a jövendő bajtól is rettegjünk...” Mindez a Kétségbeesésben részletes kifejtést kap; de Csokonai abban is szuverén, hogy a Halotti Versekből ő már előrebocsátja a társadalom vádiratát, ahol a gonoszok (a hatalmasok) „A szegényt a törvény útján megkéselik S a rongyos árvának kenyerét bényelik” stb. KÖHÖnk fő törekvése annak az igazolása, hogy a halhatatlanság hite szükségszerű, s valóban megvan az egész emberiségben.

Igaz, hogy ebbe a felsorolásba maximális elismeréssel beilleszti „Confucius” materializmusát is, de Kotzebue-fordítását, úgy, amint 1795-ben elkészítette, nem bírja fölhasználni. Valószínű, hogy először ezt is megkísérli, s ennek köszönhető az az átdolgozás, amelyet Karap, illetve Komlóssy debreceni kézírata örökített ránk. Igyekezett a kifejezéseket konkrétábbá tenni: „S az ember azt nyerte öltözet helyébe” így vált egyénibbé: „S tőle mind azt nyertük...” Másfelől elhagyta azt a részt, ahol az 1795-ös személyi sérelmek leginkább túllendítették Kotzebue szövegének keretein.

*Schwärmer, Sonderling, Fantast
Heisst der Mann, den sie beneiden;
Grübeln ohne Ruh und Rast,
Bis sie irgend einen Flecken
An der guten Tat entdecken!
O dann ist die Freude gross!
Zupfen hämisch sich und sprechen:
„Eines armen Bruders Schwächen
„Sind nur wieder nackt und bloss.“
Statt den Irrenden zu bessern,
Rücken sie ihm stets die Schwachheit vor,
Tragen sie von Ohr zu Ohr,
Und verschönern und vergrößern;
Suchen schalen Witz und Spott
An dem Strauchelnden zu schärfen,
Greifen hastig in den Kot,
Den Gefallnen zu bewerfen.*

(Rajongó, különc, bolond A szemükben — bár irigylik! — Fejük fő, mert szörnyű gond Hibát lelni mindenképpen A jó ember jó tettében. Bezzeg, akkor ám szüret! Kézdörzsölve bög a gége: „Szegény társunk gyöngesége Újra csupasz, póre lett.” A megtévedt jobbítása Helyett a hibáin nyargalásznak, Súgnak-búgnak és gyaláznak, Hogy a lat hibácska — mázsa; Tyúkeszük zápgúnyait A botlóra záporítják, Szennybe gázolnak nyakig S a bukót sárral borítják.)

Mire végzett az átdolgozással, rájött, hogy egészben véve használhatatlan a Kétségbeesés: ő a teremts elleni vádatok mennél szűkebbre kénytelen szorítani, a halhatatlanság vigaszát pedig mennél részletesebben kifejteni. Így is tett: a fordítás lényegét belezsúfolta a tanköltemény II. részébe. (Okoskodások, érzések.) Még akkor sem felelt meg Rhédei ízlésének; mikor 1804 nyarán kalózkodásban megjelentette, *ezt a részt szinte az utolsó sorig törölte*.

Nem célunk a tanköltemény teljes szuverénítésének bizonyítása; csak azt a kérdést kellett tisztáznunk, a Kotzebue-fordítás két eltérő változata mikor keletkezhetett.

Az eddigiek alapján a pesti és debreceni kéziratot úgy tekinthetjük, mintha az előbbi volna az ősfogalmazvány, az utóbbi pedig a végleges, sajtó alá készített szöveg. Tulajdonképp tehát a debreceni kéziratot kellene újra publikálnunk, jegyzetbe téve az eltéréseket. Hogy mégis fordítva járunk el, annak nem pusztán az a magyarázata, hogy a debreceni kézirat hozzáférhető, a pesti pedig most jelenik meg először. Az 1804-es átírás érettebbé tette a szövegezt, de tompított is rajta: „Kik gyalázatjára egy fő istenségnek Majd az örök kinok lángjai közt égnek” helyett a debreceni kéziratban például ez áll: „Vagy tetszéstekre, ó legfőbb istenségek Majd az örök kínok lángjai közt égek.” Úgy döntöttünk hát, hogy körtjük magunkat a pesti kézirathoz; csak ott térünk el tőle, ahol kétségtelen hibáról, esetleg a másoló elírásáról van szó.

Csupán egy kérdést kell még érintenünk. Somosi Mihály homályosan céloz rá, hogy az 1844-es Csokonai-kiadás előtt talán Toldy látta a Kétségbeesést, mégis mellőzte azzal, hogy: „Úgy nem Csokonai.“ Somosi ezzel vitába száll; de a hitelességet elismertetni még a Debreceni Független Újság közlése után sem sikerült. Ferenczi Zoltán ugyan kivágja, odailleszti fróasztala gyűjteményébe a kiadatlan Csokonai-versek közé. De a kutatók s későbbi kiadók igyekeztek észre sem venni, holott ennél sokkal jelentéktelebnek és jóval kétesebb rigmusok sem ritkák az újabb teljes Csokonai-kiadványok „fölfedezései“ közt.

Mi tette kényelmellenné az osztálytársadalom klerikális „rend“-jében a Kétségbeesés elismerését? Nyílt, félremagyarázhatatlan támadása a keresztény világkép ellen: a teremtő nem jóságos mennyei atya itt, hanem bős zsarnok, aki legfukarabbul az embert bocsatotta útnak; s még abból is átok fakadt, amire legbüszkébbek a balgák: hogy eszük van. Épp ebből sarjadt a halálfélelem, a „Revelatio borzasztó világa“: a rettenés az élkárhozástól.

Másfélszázados csönd igazolja, miért nem vette föl Csokonai ezt a művét késői verslajstromaira, s miért nem kísérelte meg Fazekas Mihály sem, hogy nyilvánosság elé bocsássa.

II.

PIRAMIS, ÉS THISBÉ HISTORIÁJÁNAK LE FORDITÁSA OVIDIUS METAMORFOSSÁBÓL.

- Hát már örökké a mézes szerelemnek
Mindenekbe fojtós mérgei teremnek?
Hát az édes méznek életző harmattya,
Alatt; a szerelem mérget költöttattya?
5 Hát a' vigasságnak leg vidámabb pottyá,
Komor esetünkkel kedvünket el bontya?
Hát mikor Egünkön a' fényes nappalnak
Szikrázó Lovai frissebben nyargalnak?
Akkor is hirtelen a' gyászos éjjelnek
10 Siralmas órái tőlem teldegelnek?
Hát mikor a' Fébus büszke paripája,
Lángjától fénylik az Istenek hazája?
Akkor is mennykövel terhes zürzavarnak?
Rettentő zuggási szívünkbe zavarnak
15 Oh kegyetlen Venus kevély Urasága!
Már hány ezret a' sir fenekére vága!
Hány ezret a' vidám öröm közepébe!
Tafzita a' komor halál kebelébe!
Mit hozom elő? hogy a' bölts Ulissesnek
20 Miatta lábai veszélybe sietnek!
Mit említem? azt hogy Piramisnak páros
Thisbéével vala hív szive határos
Irnám de pennámnak sok segítő kéne
Jövel erőfítél Musám Melpoméne!
25 Két kinyílt Rofát mond a Természetnek,
Ullyuló szemeid ezekre nézhetnek
Kiket Semiramis Várossa, hol volt ott,
Az edgyes szeretet egymásba be oltott.
Piramisba lévő díszes furtsafágnak,
30 Asia Ifjai nyomába se hágnak.
Szép deli termete Ifjú Formájának,
Tündöklök rosája piross ortzájának.
Mikor ennek testét ki formálta, ott a'
Természet edgyik bölts remekét alkotta.
35 Igy mások, mivel az előttök kedvelnek,
Szívével mindenkor vig kedvet keresnek.
Thisbé szívét a' mint indulati várták,
A' Fátumok ennek szívébe bé zárták.
Thisbén is a tiszta természet az oka,
40 Hogy lát zik olly kéznek ki tetző nyomdoka

- Melyben fák szivének, mint igézö nyilnak,
 Indulati szállás adásra ki-nyilnak.
 Mofojgo ajjaki mindenestöl fogva,
 A szerelem lántzánn tartják már meg fogva,
- 45 Nyaka, 's mellye merö Elefánt tetemnek,
 Tetfzének a' rajta álmélkodó szemnek.
 Gyönyörúségével kínálgató térség
 A' rajta ki tetfzö Szüz tífza fejréség
 Mint mig a' Felhővel le hulló havára,
- 50 Még ki nem tündöklött a' Febus sugára,
 Vagy midön fejünkre ujjonnan le hulnak
 Sértegetö lábbal hozzá nem járulnak
 Ugy tífza formába midön teremtette
 Ötet a' természet fzepon öltöztette
- 55 Patyolat ortzáján a' fénylő tfinosság
 Között, jádzodozik gyengéded pirosság
 Ezekenn s másokon hív szivébe annak,
 Szemérmes tüzei gyakran fel lobbannak.
 Közél szállások mert kettőjök házának
- 60 Egy köz-falával el rekesztve valának
 Gyenge korokban a' gyermeki időnek,
 Tréfaival a' hív szerelemnek nőnnék,
 Serdütt Ijjak már a' szép esmerettfégnék,
 Lángoló tűzétöl Ifjú módon égnék.
- 65 Az a' leg-édesebb álmok, hogy Hymennek
 Áldozni örvendve már, pároson mennek.
 De jaj a' szomszédfig vílfza vonásának,
 Átkozott mérgével elszakasztának.
 Mig a' kívánt nézés meg tilto Strásálya,
- 70 Éllyel nappal bé zárt ajtoját strásálya,
 De szerelmek tüze a' mennyit lappangott
 Bennek gerjesztett fel annál forrób langot
 Tehát a' már árva párok a' köfálnak
 Gyenge hasadásán egy részt tapasztalnak
- 75 A' mellyet meg annyi idök el fojtába
 Senki sem vett észre abba a' szobába
 De tám a' természet titkos kamarája
 El rejtett javait ezektöl sajnállya
 Ollyatén titkoson vajjon teremthetett?
- 80 A mit fel nem telne az okos szeretet;
 Nem — söt soha az illy szerelmes párok
 Szivét el nem rejtik semmi féle zárok
 Söt te szerelmes sziv! még ahol a' szélnek,
 Gyenge fuvási is által jární félnek
- 85 Szemes tanátfid még ott is a' beszélnek
 Nyájasságra szabad luttogást engednek.
 De sirjál P i r a m é! panaszolkodj T h i f b é.
 Hogy zabados uton nem mehettek ki 's bé
 Mond: minket ez háznak itt az irigy fala
- 90 Vénus bús kohába bánattal aszala
 Kedvesem az édes ifokok, és a' vérnek
 Tífza indulati oh hozzád nem férnek.
 Mellyek a' sohajtás és a' hideg falnak
 Adott ifok, alatt e' setétbe langalnak.
- 95 Oh te átkozott fal! átkozott épület!
 Testünk te miattad most nem edgyesülhet!
 Oh irigy kövei a' fundamentomnak!
 Miért nem engedtek hív kívánságomnak
 Oh! no! mi volt hogy két kedves kedvesének?
- 100 Csokjára lútásra edgyüvé mennének?

- Igy az irigy fallal lett pana zos hadnak
 Utánn a' bánat közt halgatva maradnak
 Igy az el hült falra mikor el-halगतnak
 Sohajtással forro ifokokat raggatnak
- 105 Mig ifmét örömrre más rosás hajnalnak
 Aranyos sugári más napot ki ifalnak.
 Az harmatok mellyek egünk hajnalának,
 Siralmas szeméből jó reggel iforgának
 A' meleg nap ifmét szárnyán a felhőnek,
 110 Felső orfzágába rendel mind fel jönnek.
- Piramis Thif bével a' meg fzikott helynenn
 Hogy most is örömmel hív fzivek be tellyen
 Öfzve ülnek, s egymás fülébe a' zugnak
 Hafadékjánn urmós panaszokat fognak
- 115 De midőn végre az édes szeretetnek
 Illy rabi életben már nem engedhetnek
 Okossággal módot keresnek a' mellyenn
 Már fel tett tzéljának ki ki meg felellyen,
 Rendelik tehát, hogy mikor az Ég allya,
 120 Endimionnyától Diánnát el ifallya
- És mikor ujjai a' mákos átomnak
 Ajtajiknál minden ftrásákat el nyom(na)k
 Szabadáságot; mellyel itt nem élhetnének
 Egész bátorsággal méfult keresnének.
- 125 Kerülyék, hogy távol légyen ama záros
 Vas kapukkal épült Babilloni Város
 Ha pedig a' Strásák közzül vehetnének
 Szabadulást — széllyel ne lévejegnének
 Hanem f'ak a' Ninus temető helylének
 130 Szélihez mind ketten edgyüvé mennének
- Közel egy terepély fejér szederifjának
 Sűrű árnyékába mind ketten futnának.
 A' mellynek ifendesenn híves árnyékába
 Egy uhogó patak fojdogál árkába
- 135 Ezen okossággal végzett fel tételnek
 Mondásánn mind ketten örömmel bé telnek
 De az ígért estve ohajtott orája
 Kedvek ellen Phébust küldeni fajnállya
 De végre a' Phoebus aranyos Ethonnya
 140 Gyöngyös szekerét a' tengerbe le vonnya
- Már alig láfzik, 's a' Babilon várára
 Tündöklük edgynéhány halavány fugará
 Melly után a' nappalt kergető Estvének
 Homájos seregi el következének
- 145 Végre el jöttével a' setét éjjelnek
 Mindenek szomorú bus lárvát vij'lnek
 Ide 's tova sokat a' mákos átomnak
 Allato ujjai már méllyen elnyomnak
 Tehát Thi be látván strásait nyugodni
 150 Ki nyitván ajtait kezdé bátorodni
- És gyenge ortzáját fátyollal bé fedve
 Ott hagyja azokat már el szenderedve
 Fut a' sir halomhoz, és a' mondott Fá(na)k
 Árnyékába gyenge tagjai nyugvának
- 155 Ötet a' szerelem a' nádas bokornak
 Hellyén is ké ztetné maradni bátor(na)k
 A' midőn imé egy véres Orofzlánynek
 Tajtékos fuvási vad hangokat hány(na)k.
 A' melly fel prédálván az ökör aklokat
 160 Szomjuzott, ordítva keres' patakokat,

- A' mellyet rettenve hogy nem vala velle
 Senki, Thifbe a' hold világnál szemléle.
 Fut rezgő lábakon egy vadás barlang(na)k,
 Setét barlangjába rettegve lappagnak
- 165 Mig tántorgó lábát futni siettette
 Vékony fátyolattyát Thifbe elejtette
 Ezt, — mikor a' szomjus Orofzlány torkának
 A' vizek bőféggel jó italt adának
 Vifszta tér, meg láttya és a' véres fognak
- 170 Tajtéki közt mérges hangok ifikorognak
 Azonn véres szájjal midőn el mo'koltya
 Körmeivel izról izre daraboltya
 Azon közbe menvén Píramis magába
 Hánnya veti szét illy kedves uttyába
- 175 Mit? mond a' többek közt lám a mit én kések.
 Im ki potolják azt a' serény lépések,
 Talám már az Egek bút reám nem hoznak
 Vélem: hogy bánatom örökre változnak.
 Hát hogy elébb elébb lábai haladnak
- 180 A' porba nézi a' nyomait a' Vadnak
 Mellyre rá tekintvén sűrű halavánnya
 Változott ortzáját az Egekre hánnya
 Hát mikor a' Thifbe véres patyolattya,
 Kélféges szemeit ara ifalogattya
- 185 Fel kiált mondván: most ezen setét éjjel
 Két szerető szívet lát gyűlzos vészéjjel!
 Oh Egek! javára pedig az életnek
 Méltóbbak már ennél ki'fodák lehet(ne)k
 De jaj mit beszéltek? mikor én vétettem
- 190 Thifbémet szerelmem vészélyre ki-tettem!
 Én vagyok meg ötöd Thifbém! vagy gyilkosság!
 Artatlan véreid kezeimet mossák
 Vakmerő szavaim az halátnak adták,
 Mellyek illy vészélyre szeretni nógadták.
- 195 Hogy elébb ki jönnék. Oh lábaim ennek
 Végbe vitelére semmit sem serkennek.
 Te a' Vad Ligetek, 's berkek Orofzlánnya
 Ha köszikla szived éltemet nem szánnya
 Ti Vadak! mindennek aki koholója
- 200 Valék: légyetek mcst testem koporsója
 Ezen testet, mellyet táplála a' vétek,
 Mardosó kínokkal itt meg emé'zfzédtek.
 De mit kések? lám a' bátrak a halátnak
 Rettentő szívével mindég bátran állnak.
- 205 A' Thifbe fátyolát illy bátor szavára
 Fel kapja, 's akasztja azt a' jobb karjára
 A' mondott fához a' buborék életnek
 Véget vetni kéfzen lábai sietnek.
 Thifbém! szerelmem! te érted nem sajnálom
- 210 Már nekem is éltem ifak egy képzelt álom
 Igy minekutána szívből ke'zergette
 Számtalan ifokokkal a' ruhát illete
 Most hogy válhatatlan szerelmem kitessek
 Ezen ruhát buzgó véreim meg fessék.
- 215 És hogy a' győtrelem már ne kinezhesza
 Szívemet; im' ez vér ez ruhát áztassa.
 Ekkor hát hirtelen minden k'fedelem
 Nélkül, végbe megy az halálos sérelem
 Mert oldalán lévő villogo szabjának
- 220 Markolattyán gyilkos kezei kapának

- Egyszerre mély sebbel által vereték a
Gyilkos fegyver által ártatlan ágyéka.
És mikor a' zóides páfítokra annak
Gyenge tetemei hamar le dobbannak
- 225 Pirosló vérei a' mellyeket töltnek
Tagjai szélytel a' levegőn sűrűltnék.
És mikor ennek a' felkendező vérnek
Tfepjei a' fának ágaihoz érnek
A melly gyümölsőt a' vér tfeppek meg mosnak
- 230 Telfzenek Tirusi bársony szín pirosnak.
Azomba Tháfbé, hogy ő is meg ne ifallya
Kedvesét; a menést magának javallya
És miket beszélt már fel-tette magába
Melly szerentfétlenül járt vala uttyába
- 235 Hát már azon hejjen abban a' tserébenn
A' változott színü fa tűnik szemében
Kéttféges szavakkal mond: vajjon e' Fának
Árnyékánn az elébb tagjaim nyugvának?
A' Patakot látom de — jaj Egek Attya!
- 240 Rémuált szemeimet ott mi háborgattya.
De midőn rettenve ártatlan baráttya
Tefét hív vérébe fetrengeni láttya,
Hogy a' nagy fájdalmak rolla nem engednek
Haldokló szemei immár nehezednek.
- 245 Sárga halavánná vált, és ajjakára
Már alig szolgált egy kis éltető pára.
Tagjai ennek a' merő szeretetnek
Mint a' Nyári levél irtoznak refzketnek
Belől már bús szivek zavart gondolattya
- 250 Tanátsit mint habot tengeren jorgattya.
Lábai melfsze most e' siralmas fának
Árnyékától melfsze most szaladhatának
De ifmét azok a' tartós szeretetnek
Lántzával mindenütt edgyüvé köttetnek
- 255 Gyenge mellyén mindjárt méltatlanul verve
Nevededett szörnyen bús szive keserve
Közelitvén hozzá le eresztett hajjal
Sirattya kedvesét keltőztetett jajjal
Keserves jajjait, sok jajok között e'
- 260 Már szintén a' meg hiült sebekbe töltötte.
Csókjait a' fagyos ortzákra raggattya
Mellyek közt illy gyászos szavait jajgattya:
„Piramus! Piramus kedves virág szádom!
„Hát már élted nállam tfak egy muló álom?
- 265 „Oh szerentfétlenség bizonytalan káral
„Mi vethette élted illy forgó kotzkára?
„Piramus! szerelmem ébredj fel Thifbének
„Zokogó szozati téged ferkentének.
„Hald kedves szavait Édesed szájának
- 270 „Hangjára oh bár még szemeid nyílnának.
Haldokló szemei a Thifbe nevének
Hallására egyszer fel emelkedének.
De ablakait a' halál erőszakja,
Örökös álomra tfendesen le rakja.
- 275 Thifbének pedig hogy könny hullása szüne
Véres patyolattya bús szemébe tűne
Fel kiálta mondván: sirva a' szeretet
Téged ezen gyászos ágyadba fektetett.
Ezt (oh kedves párom) a' tulajdon karja
- 280 Én értem e' gyászos hant alá takarja

- Én magamonn semmi szerelmet nem szánok
 Charonhoz ő véle indúlni kívánok
 Sőt érzékenylégim a' kinos pokolnak
 Győtreimiből érte mindent meg kofol(na)k
 285 Nékem is gyenge lesz ara gyenge karom
 Hogy véle éltem el végezni akarom.
 Gyáfszba borúlt szülénk! minket ez az éjjel
 Örömrünk közt láta illy szörnyű vészéllgel.
 Atyai szívetek hajoljon egy szonkra
 290 Méltóztasson minket edgyes koporsonkra.
 Ne irigyellyétek, hogy éltünk a' párka
 El-vágván bé fogja testünk setét árka.
 Vénus tsalárdsági akit így meg-lopnak,
 Te gyáfsos Fa? maradj' annak itt Ofzlopnak.
 295 Így a' gyilkos fegyver által halál pontya,
 A' keserűséget vérével ki-ontya.
 Akkor az ő kedves Pirus baráttya
 Meg hült testén magát gyengén el botfáttya,
 És gyengéded tsokját nyujtván hív párjá(na)k
 300 Gyenge lehelleti széjjel el ofzlának
 Így szerelmes teste ám bátor el-hüle
 De hamvok a' setét firba eggyefüle.
- scripsi 2a 9bris 807.

III.

A KÉTTSEGBE ESÉS

Irta Koczue fordította
 Csokonai V. Mihály.

- Hogy ki és mi vagyok? mit kell itten tennem?
 E tigrisek 's majmok közt miért kell lennem?
 Mitoda célja van bennem az Istennek
 Hogy engem teremtett, mi az oka ennek?
 5 Hát a' szív nyögése tettik é fülének
 Ez é? az ő nevét magasztaló Ének
 Hát örül é rajta hogy nyomorult lettem,
 Hogy nyögök és sirok — óh! miért születtem!

* * *

- Dühösködj vad szélvész, dühösködj mejjembe
 10 Lobbanj fel emésztő láng búsult szívembe
 Mit? hát a' féregnek a' tapodó lába
 Alatt, nem szabad é reszketni kinjába.
 Hogy az embert vagy az Angyalok nevések,
 Vagy a' vad állatok prédájául esék
 15 Egy bofsúsz Istenség, búsultt haragjába
 Meztelen veté ezt a' vad pusztába,
 Itt fetreng azok közt, kiket a' fors velle
 Az élet kinnjára méltóknak ítélle
 Jajgatás éltének első jelensége
 20 Jajj annak folyása, jaj közt jön el vége.
 Óh te közép állat! kevély halandóság
 Te, óh! tökéletlen nyomorult valóság
 Halgals a' Teremtő menydörgő szavára
 Hald, mit bizott az Ég leg főbb Angyalára
 25 „Nézz ugyanmond a' földnek széles térségére
 „Nyűsgő Teremtésim roppant seregére
 „Mennj el, és lebeaj le nuájason hozzájok
 „Terjeszd ki óltalmaid szárnyait reájok
 „Adjál öltözetet, mindennémű vadnak
 30 „Melynek az Ég, a' Föld, a Tenger helyt adnak

„Adj serényt az erős Oroszlán nyakára
 „Fűzz kérget az izmos Jának derekára
 „Fűzz puha tol ágyat a' Hattyu hátára
 „Adj pitykét és pántzél't a' hal derekára
 35 „Öltöztess a' békát kerek paiffába
 Szódd bé a' hernyót is csendes puppájába
 „Csak az én képemre teremtetett állat
 Légyen meztelen, nyomorult 's utálat

* * *

A' végrehajtásnak Angyala e szókat
 40 Halvänn meg gyűlöle minden halandókat,
 'S az ember azt nyerte öltözet helyébe
 Hogy éljen a' kínos szégyen érzésébe
 De bár tovább nézd meg minden jelességét
 Nézd meg gondos szemmel minden elsőlégt
 45 Mely által magát a' Teremtés Királya
 Hiu okofsággal leg)főbbnek csudálja —
 Az ész — óh! e köldus kevélység szózatja
 Dítsekedő hangját miképp harsogtatja
 Jaj néktek bolondok, a' kik e bálványtok
 50 Csalárd öltárára égő tömjényt hánytok
 Mikor e titeket, éltetek folytába
 Hurczolt a' tévelygés vak Labyrinthjába
 Még a' halál álma közt is tanít élni
 'S a' nem lételben sem hágy nyugtot reménylni.
 55 Az állatok halált 's jövendő't nem várnak
 Gond és remény nélkül kedvek telve járnak
 Édesdedenn esznek gyilkosok kezéből
 Nem gyanítanak veszélyt társaik véréből
 Csak ti (óh bölcsőség) ti néztek előre
 60 A' lafsu halállal terhes jövendőre
 Csak ti óh nyomorúlt emberek tudjátok
 Hogy? és gyakran mikor? jó el vég órátok
 'S Hogy míg még az élet napjai el telnek
 A' gyászos koporsón tul lévő lételnek
 65 Rettentő jajjait még itt esmérjétek
 'S a' Pokol kinjait még itt rettegjétek
 A' Revelatio borzasztó világa
 Szívetekenn egy uj mérges sebet vága
 Ez az örök létel képzelt országába
 70 Mikor vezetgeti Lelkedet utjába
 Olly borzasztó titkot ad tudtára annak
 Melyből rá milltom kétségek rohannak
 Kőztök vagyok é én a választottaknak
 Kik a' Mennyen az Ur tornácziiba laknak?
 75 Kik gyalázatjára egy fő Istenségnek
 Majd az örök kinok lángjai közt égnek?
 Játéka vagyok így a' fő Valóságnak
 'S Örökké nyomorúlt tagja e Világnak

* * *

Nézd az ősz hagyomány által fel fedezett
 80 Tudomány mely kínos kétségekre vezet —
 Ember! te e világ okoskodó böltse
 Itt van böltseféged gyönyörű gyümöltse.
 Kőltött dolog, álom kis gyönyörűséged
 Gyáva az értelmed, csalárd böltseféged.
 85 Egy más világ, melyet még nem esmér senki
 Egy gyászos sír, melybe vitetik mindenki
 Ez tehát az a' nagy külömbség' határa
 Mely az állatoktól téged külön zára.

* * *

- Még alig született a bárány már örül
 90 Ugrándozva játzik édes Anyja körül
 Alig lép a csirke ki a nap fényére
 Rá talát egyszerre kis edelére
 Csak a Teremtésnek disze nem tud menni
 Ennek kel tanulni mind járni mind enni
- 95 De ha ma a szükség arra indította
 Hogy egyék, a példa járni tanította.
 Már hólnap az Égnek csillagait méri
 'S Kerengő útjába a Napot kíséri
 Egy örök létéről ébrenn álmodozik
- 100 Okoskodik — lármáz — nyög — és imádkozik
 Az idő 's az örök létel határába-
 Vont köfatakonn túl lép vakmerő lába.
 Csak e remek állat dühösködő mejje
 Ezer vad indulat lángoló műhejje
- 105 Itt készül a halvány trüggyég kék mérge
 Itt nő az álnokság, 's boltszuállás férgé
 A' Fösvénység, és a' kevélység hagy mázza
 A' nyomorult Lelket kéméletlen rázza.
 Hát a' bujálkodás, dühösség dagálja
- 110 'S A' halál fételme hányszor megzúlálja
 * * *
- Csak fogok és körmök van az állatoknak
 Ezzel álnak ellent megbántatásoknak —
 Szók — Nézés — Kard — Puska — Méreg a' fegyverek
 Meltyekkel gyilkolják egymást az emberek.
- 115 A' barmokat csak a' vig Tavasz sugára
 Ébreszti fel nemek szaporítására.
 'S Az erőtlen ember tellyes életébe
 Egy oly fulánkot hord lángoló erébe
 Mely magát létele gyökerénn hízlalja
- 120 'S az élet leg betsesbb nemét fel falja
 A' mely néki gyakrann már gyermek korába
 Lalsan ölö mérget ad be méz formába
 Csalárd virágot hint a' sir ösvényére
 Ezenn csalja ötet a' halál révére
- 125 Ha egy ősz az örök gyilkolást meg uszta
 'S Fonnyadt éltét nyóltzvan esztendeig házta
 Kérdjétek meg tőlle valyon valójába
 Élt é? e huzamos idők lefolytába?
 Számláljátok ugyan mi marad belőlle
- 130 Ha éltéről szoros számot vesztek tőlle
 'S majd ha vizsgáljátok még azt is, mit ére
 A' mi kevés maradt valódi éltére
 A' gyermekség első tiz esztendejébe
 Meg csalta élete egy nyóltzad részébe
- 135 Hofzú életének utolsó nyóltzadja
 Az első femmiben fellyül nem haladja
 Unalmas a' létel — komor, tehetetlen
 A' test, elme, lélek, haszonvehetetlen.
 De imhol jó erre, az óhajtott halál
- 140 'S már rajta csak halvan esztendőket talál
 Mit? — óh! felénnyit sem — mert fele éltének
 Dézmául ment a' lány díom Istenének
 Felénn a' fájdalmak 's ezer nyavalyának
 Magzati egyforma jussal osztozának
- 145 Ugy van ha éltednek reggelét át sirtad
 Ha a dél szikrázó hevét alig birtad
 Óh ekkor rád lankadt élted ujjitása
 Helyt — gondot hoz, élted bé alkonyodása
 Mikor az életnek e sors játékának
- 150 Elsőbb fel vonási már mind lefolyának

- Lelj ekkor valakit ki panaszt ne szólna
 'S a' ki vólt sorsával meg elégedtt vólna.
 A' kívánságokat ujjabbak váltják fel
 Ezeket ismét uj fájdalma bontják el
 155 'S még is a' halálnak végső kívánása
 Az ember szívének titkos hazugsága
 Csak azt pedig mennyi nyomoruság nyomja
 Mely kegyetlen rajta a' kinok ostromja
 Mikor a' gyűlölség 's üldöztetés jajja —
 160 Közt csak egy baráti sziv sem vigasztalja
 Mikor kenyerét csak könnyekkel áztatja
 Mikor komor éjjét csak villám hasgatja
 Mikor az irigység és a' bal ítéllet —
 Miatt pokollá lett rá nézve az élet
 165 Nézd mint törekednek a' jót óltárolni
 A Virtust fekete szinekkel mázolni
 A' más betsülletét miképpen csonkítják
 És a' gyalázatba miképpen tofítják
 Bolond, külömböző Fantaszt a' neve
 170 Vad gyűlölségeknek ki tárgyává leve
 Gonosz szorgalommal mind addig áskálnak
 Mig ennek virtusinn motskot nem találnak
 Ekkor nagy az öröm szivek rejtekébe
 Ezt sugják gunyolva egymás vad fülébe
 175 „Ismét meztelenek társunk gyengeségi
 „Éljenek a' jámbor virtus ellenségi
 Jobbitás helyett az el tévejedetnek
 Leg kisebb hibát is a' szemére vetnek
 Ezt a' világ előtt mentenn hirbe hozzák
 180 Nagytják, szépítik, ki raffinirozzák
 Az el tántorodott gúnyolása végett
 Elő vesznek minden sovány ellenséget
 Az el estet gonosz lábakkal gázolják
 Sárt vesznek, és azzal jobban bé mázolják
 185 Ha a' kétségsbesés a' lány szivet vérzi
 'S egy szegény fájdalmit élesebben érzi
 Hazugság így szólnak e bánat érzése
 Csak egy Poëtai költő ész képzése
 Mi is szint oly nagyra születünk mint mások
 190 Még fintsenek bennünk ilyen lázadások
 Mikor a' szegénység csendes kunyhójába
 El fogodik az én szivem busultába:
 Mikor egy harmadik ember társam jajja
 Szemből a' könnyek özönit ki csalja:
 195 Mikor a' mim vagyon, fel derült lélekkel
 Osztanám meg az ok nélkül szegényekkel
 Istenem! te tudod, érzem é szivembe?
 Azt a' mit a' könnyek mondanak szemembe
 De a' szivek, mellyek kéreg közt hevernek
 200 Látják ezt 's nem hisznek az érző embernek.
 Sovány jegyzéseket tésznek a' szívére
 'S bal magyarázatot cselekedetére,
 Román- 's enyelgésnek nevezik el őket
 Érzékenykedőknek hívják az érzőket.
 205 Mikor a' mászkáló hamisság a' polgárt
 Nyomja- 's a' szegénynek az igazság is árt
 Mikor a' gazdagnak a' Plutó zászlója
 Minden dólgaiban hív bóldogítója:
 Mikor a' születés 's a rang méltósága
 210 'S az alaton arany mindenhatósága

- A' vakmerő vétket meg menti magától —
 A boffulló villám méltó haragjától.
 Mikor a' meg gyilkoltl virtus vég nyögése
 'S' Az Imádó arany bájoló pengése,
 215 Eggyüt hangzanak el a virtus sirjából
 'S Könnyet csavarhatnak a' nem érző fából;
 Mikor egy d'bzodó vendégség pompája
 Áttal — eltöretik a' Biró páltája
 A' fontot lenyomja a' hamisság czélja
 220 'S vialfzá válik az Ástrea atzolja.
 Mikor egy Királynak hiu kegyelméért
 Egy bájos szerető meg ejthetéséért
 El adják (óh szegény) a' szűz Igazságot
 El fedik a' vétket és a' hamisságot
 225 Óh! óh! Ti nagy Lelkek ugyan próbáljátok
 A' virtus veszélyét fenngenn sirassatok
 A Világ — ezt fogják nevetve felelni
 Nem Ideal nem kell ellene ki kelni
 Óh! csak égj hát jivem szótalan fájdalom
 230 Melytől emésztetik Lelkem nyugodalma
 Átkozott légyen e Világ 's ennek jajja
 Átkozott az ember a' Viperák fajjal
 Ki bár tegnap ölelt testvéri karokkal
 Ma meg öl tégedet a' több gyilkosokkal
 235 A' kik között ha tudsz hazudni, gyalázní
 Tettetni — árulni — a' virtust alázní
 Ha tudsz hízkeladni, 's a' rágalmozásnak
 Szavát által tudod szépenn adni másnak.
 Ha tudsz a' tűz közzé clajat latsolni
 240 A' jámbor esetén tudsz vigan tombolni
 Ha tudod a' tiszta virtust jó módjával
 Szaggattatni a' vad Irigység szavával
 Ha a' fiut Attya vérébe fereszted
 Testvérjével a' más testvért őszve veszed
 245 A kegyeffség színét fel tudod rád venni
 Így az emberek között emberré tudsz lenni

* * *

- Óh! mert ki adhatja vissza lételemnek
 Leg első óráját teremtetésemnek!
 Mikor még emberi éltem csirájába
 250 Nem tudva lappangék valamely plántába
 Mikor öröm 's kinok nélkül minden reggel
 Ki nyiltam mint virág a' nyájas meleggel
 Mikor a' fiatal Tavasz pompájának
 Zöldellő részeim ujjabb diszt adának
 255 Mig nem egy kérődző állat utóljára
 Plánta eletelemnek végére nem jára
 Így mint plántáló nedv, vérré 's tejjé váltam
 'S Az' engem meg evő embert így tápláltam
 Elfőbb állapotom el vétetvén töltem
 260 Arra nemző erő származott belöllem
 Mely a gyönyörűség dühös hagymázzába
 Nemze 's bévetett e nyomorult hazába

* * *

- Végzés! mért nem lehet te veled perelnem
 Óh! miért nem lehet ellened ki kelnem
 265 Meg eggyeztem é én planumod titkába

Teremtetésembe, 's az élet kinjába?
 Mikor a' Légyen szót ki mondtad felöllem
 Teremtő! óh! ugyan megkérdeled é töllem?
 Vajon e maroknyi gyöngyörűség mellett
 270 A' mejjet Teremtő Lelked rám lehellet
 Kész vagyok é élni e jajt Világába
 Szűnetlenül égni e kinok kohába
 Jó lesz é ki jönnöm a' semmi méhéből
 A' magam-nem tudás boldog éjjeléből
 275 Hogy itt lólsan lólsan gyötrődjem s egészen
 Az ujjabb ujjabb kin végre meg emészen

* * *

Óh! hát kegyelemért kell é ott koldúlnom
 A' hol a' tartozott jushoz szabad nyúlnom —
 — Nem! — nem! — még szenvedek 's panaszim elzárom
 280 És tölled tartozott jutalmomat várom
 Adós vagy én nékem halhatatlansággal
 Nezd kívánom tölled nyugodit bátorsággal. —

J E G Y Z E T E K.

a) Pyramus és Thisbe.

- 5 pottya — pontja: időpont; már a „Mindég közel a halál“ c. zségében is ilyen értelemben: jelentés-feszítés.
 27 városa hol volt, ott —
 29 díszes furesaság; kivételes szépség; debrecenizmus.
 35—39 A másolat egyik leghomályosabb helye; ilyesmit akarhat mondani: Mint ahogy másoknak örömet okoz kedvesük szíve, Pyramus szívébe, kívánsága szerint, Thisbe szívére zárta be a végzet.
 41 Melyben csak (Pyramus) szívének nyílik meg (Thisbe) indulata.
 51 ujonnan: azon frissen —
 52 Durva lábbal össze nem járják a friss havat.
 72 langot — lángot h. Cs.-nál másutt is (94 s.: langalnak; Dorottya kinjai stb.).
 90 kohába — kohójába h. Cs.-nál később is (a Kétségbeesésben szintén!).
 100 Helyesebb: menének. Ez is hqmályos rész: Éj, hát mi volt abból valaha, hogy két szerelmes találkoztott, egymással.
 101 had: hadakozás, pörlés, vita.
 102 Legföllebb: után' a bánat közt; de inkább: utána —
 107 Az harmatok — A névelő teljes alakja itt-ott később is.
 109 Szórendi hiba. Helyesen: A meleg nap szárnyán ismét —
 121 mákos álom: Cs.-nál szinte szétválaszthatatlanul egybeforrt a két fogalom.
 139 Aethon, Phoebus egyik lova.
 160 Talán: Szomjuzón —
 164 T. i. a vadállatok, amelyeket megrettentett az oroszánordítás.
 166 Fátyolat — Csak elírás lenne? Már a 183-asban: patyolat.
 181—182 Mérész kép; kár volna, némi javítással, szabványosabbá tenni, így: Melyre rátekinthet sűrűn, halavánnyá Változott orcáját az egekre hanyá.
 191 Kihagyásos szerkezet az izgalom érzékeltetésére: vagy gyilkosságnak estél áldozatul? Az sem tekinthető kizártnak, hogy tollbamondással készült a szöveg, s a másoló ezt értette félre: „vad gyilkosság!“ Az önvádnak inkább ez felelne meg; Ovidiusnál sincs a másik föltevésre alap.
 195 Helyesen központozva: Hogy elébb kijönnék, óh, lábaim ennek — (a korábbi kijövetelnek).
 204 bátran állnak (szembe) — Ez is jelentés-feszítés.
 248 nyárfa-levél (?)
 252 Bizonyára: szaladhatnának.
 260 Mérész szemléletességű kép; a latinban nyoma sincs.
 277 Helyesen központozva: Felkiálta, mondván sirva: „A szeretet —
 281 Bizonyára: sérelmet, sebet —
 285 Elírás; helyesen: erős lesz arra gyenge —

b) A Kétségbeesés.

Tördelés után került elő a debreceni Déri-múzeumból (Tört. adattár 162. sz.) Karap Sándor *Külömbféle magyar versek* (1812) c. másolata. A könyves helyeken ezt is figyelembe vettük. A nagyobb szakaszok elhatárolása mindkét kéziratban azonos, csupán a 132. s. után van eltérés; itt a DKI új részt jelez, ami helyes is. Hibák mindkét kéziratban akadnak, a helyesírás mindenikben csak nagyjából tudja a Csokonai-kori állapotot visszatükrözni. Pusztán helyesírási eltéréseket nem is tüntettünk fel öncélúan. A másolók különösen ott álltak tanácstalanul, ahol a sor „s”-sel kezdődik. Csokonai ezt kis betűvel írta, „s”, mert a szó csonka második felének fogta föl, s az utána következő szót írta nagy betűvel. (Például: 66. s. 's A' Pokol, a PKI-ban: 'S A' Pokol.)

- 3 Mi főczélja lehet
5 tetszik ő —
7 Hát örül ő rajta —
8 Hogy nyögök, *hoggy* sírok? — Ó, miért születtem! (Nincs utána új rész!)
- 11 Cs. bizonyára így írta: a' Tapodó' lába
15 Egy búsos Istenség *bőszült* haragjába — (Karapnál: *bosszus*)
16 Mezitelen veté *bé e' nagy* —
17—18 véle — ítéle (PKI tétele — ez félreértésből származhatott; Cs. korában sokszor rántották el hegyesen az „l”-et.)
20 PKI: Jaj *első*
21 Oh Te *közép állat* — (Aláhúzva a másolatban.)
22 Oh Te tökéletlen, s nyomorúlt —
24 Halld mit bízott az *Ég* legfőbb Angyalára. (Ehhez *, s a lap alján: „t. i. mikor a Világ teremtetett.” — Nincs kizárva, hogy Komlóssy jegyzete!)
- 25 e Földnek *széles* —
26 *messze* seregére —
29 Adj jó öltözetet —
30 Á'minek csak *ég Föld 's Tenger helyet* adnak —
32 Fűz kérget a *fának izmos* —
33 *Tűz púha* toll ágyat a' hattyú —
36 A *hernyót is szódd be csendes púpájába* —
38 s nyomorúlt útálat.
41 S *tőle mind azt nyertük* —
42 Hogy *éljünk a' szégyen kínos* —
44 — az ő *elsőségét* —
45 a *Teremtés királya* — (aláhúzva).
47 Az *észt — Oh e' koldús kevélység szójatja!* — (aláhúzva).
48 Dítsekedő hangal —
51 *Holt ez Titeket* —
54 PKI: reménylni —
59 Tsak Ti* Oh boldogság — A *-hoz ugyanabban a sorban ezt írta Komlóssy. Karap nyomán: (*Ironia); ezt a DFU a „Ti” után bēleszedte magába a versorba: „Tsak Ti (Ironia) Oh boldogság —“
62 *Hogy és gyakran mikor* — (aláhúzva).
64 túl *képzelt* Lételnek —
65 Rettentő jajjait *jókor* esmernétek
66 — rettegnétek —
67 *Revelatio* — (aláhúzva).
71 *Oly rémitő* —
73—76 Idézőjelbe van téve.
74 „Kik a menyben az Úr Tornácziban Laknak —
75—76 „Vagy tetszéstekre óh *Legfőbb Istenségek*
„Majd az örök kínok Lángjai közt *égek* —
77 *Igy játékja vaggók a' Fő* —
83 Kéltött Delog, 's álom —
85 *más világ* — (aláhúzva).
86 *gyászos sír* — (aláhúzva).
97 PKI: a' *Napnak* —
99 Egy *örök lételről* ébren is álmodik — (aláhúzva).
101 *Sőt ez, és az örök Létel határába* —

- 102 Vont ércfalakon —
 103 PKI: Csak a' kevély ember —
 104 A vad indulatok —
 106 az álnokság bosszuálló —
 107 Kevélység *hoggy mássza* — Elírás; Karapnál: *hagymássza* —
 108 PKI: A' nyomorult ember lelkét hányszor rázza —
 109 dagázza —
 110 hány izbe zílálja?
 111 Melyekk gyilkolják — Karapnál: Melyekkel
 126 'S nyomorúlt életét nyolcvanig e' huzta —
 127 Ettől kérdjétek meg —
 130 Ha arról szorosán —
 131 Meg fogjátok látni, hogy az is —
 133 Új szakaszt kezd.
 139 Ekkor eljő osztán —
 143 és sok nyavajáknak —
 151 Lelj egy olyan embert —
 153 A' vólt kívánságot —
 154 Ezeket meg újabb —
 155—156 DKI-ből hiányzik; a 164. s után van betoldva; I. o.
 157 Csak azt kérlek —
 158 Mely kegyetlen azon —
 159 A' kít a gyűlölség —
 163 Karap: villám hasítja —
 164 után van betoldva a 155—156. s. 'S még is a' halálnak önként —
 165—168 Hiányzik.
 169 Különöző Bolond, Fantasta —
 170 A' vad gyűlölségnek —
 171—184 Hiányzik.
 185 Ha kétségbe esés a' Lány —
 187—190 Hiányzik.
 192 Elfogodik szívem szánakozásába —
 193 Mikor egy valamely —
 196 ok nélkül — (aláhúzza).
 197 Istenem te tudod, érzem azt szívembe —
 198 Valamit a könnyek jelentnek szemembe —
 199 értz Testbenn hevernek —
 200 Látják; de nem hisznek még is az embernek —
 201 Hitván jegyzéseket tesznek jó szívemre —
 202 Rosz magyarázatot cselekedetemre —
 203—204 s. hiányzik.
 205 Mikor az alatsony huntzfűtség — (Máskáló: csúszómászó)
 206 ez igazság is —
 207 Mikor e' gazdagnak — Karap: a gazdagnak —
 214 PKI: 'S Az Imádó —
 216 'S könnyeket csafarnak —
 218 Által ketté török —
 219 — Az igazság czélja —
 220 Viasszá válik az Atrea — Karap: A'trea
 224 Vétékkel fedik be a rút —
 225 Óh hát tí nagy Lelkek, kértek —
 226 veszéjét szívből —
 229 PKI: Óh! óh! egy szívemnek —
 230 Ezután se legyen Lelkemnek nyugalma
 231 PKI: 's ennek tagja —
 233—234 Hiányzik.
 236 Tettetni 's főképpenn
 238 utána az elmaradt 233—34. s. módosítva:
Ha kít ma öleltél Testvéri karokkal
Hólnap azt megölhedd a' Több gyilkosokkal —
 244 Testvérjével a jó Testvért —
 245 A' kegyetlenség színét ha rád — Karap: A' kegyesség —
 246 Ezek mellett így te jó ember fogsz lenni —

- 257 *Igy mint tápláló nedv, Téjjé, s vérré* —
 258 *Az éngemet evő férget így* —
 260 *Embert nemző erő* —
 262 PKI: *Nemzet bé's vetett* —
 266 *Teremtésembe, 's élet* —
 267 *Légyen* — (aláhúzva).
 268 *Teremtőm! óh kérlek* — PKI: megkérted-é
 269 *Hogy én* —
 270 *Melyet mindenható Lelked* —
 271 *Akarok e*
 272 PKI: *S tsüggedten élni* —
 273 *Jobb lesz é* —
 274 *A' magam nem tudás csendes* —
 275 PKI: *gyötrődjön egefszen* —
 277 *De hát* — Előtte nincs elválasztó jel.
 279 *Óh nem* —

Közli: Juhász Géza

GÁLOS REZSŐ:

LEVÉLTÁRI ADATOK RÁDAY GEDEON DIÁKKORÁRÓL

Váczy Jánosnak hatvan évvel ezelőtt megjelent kis Ráday-életrajza még semmitsem szól a költő ifjúságáról.¹ Vas Margit, egy sikerültebb doktori értekezés szerzője, aki már jócskán használta a Ráday-levéltárnak Váczy előtt még ismeretlen anyagát, szintén nem terjeszkedik ki a diákévekre, hanem a ludányi udvarházból viszi Rádayt az odera-frankfurti egyetemre.² Pedig Ráday emléke megérdemli, hogy az irodalomtudomány teljesen megközelítse egyéniségét; nemcsak költői működéséért, hanem azért is, mert az irodalmi élet kezdeteit Pesten ő teremtette meg, ő támogatta, buzdította mind azokat a fiatalokat, sokszor gyerekmembereket, akik a haladó eszmék hordozói, harcosai, majd a reakció üldözöttjei lettek. Az irodalomtörténetnek ehhez a még teljesítetlen feladatához szolgáltatt néhány szerény, de nem érdektelen adalékot az alábbi közlemény, amely neveltetéséről közöl eddig nem ismert részleteket.

A Rádayaknak családi hagyományuk volt — és ebben a középnemesek között nem állnak egymagukban — gyermekeik nevelésének gondos előkészítése. Tudott dolog, hogy Ráday Gáspár, a nógrádi, utóbb pesti alispán Pál fiát, majdan II. Rákóczi Ferenc kancellárját és diplomatáját, a losonci iskolából elküldte Braxatoris (Bánóczy) Jánoshoz, aki a rahói várban nemesúrfiak nevelésén fáradozott. Mikor pedig Braxatoris egy év múlva meghalt, fia taníttatására több kiváló pedagógust hozott Losoncra, köztük Braxatoris tanítványát Missovitz Mihályt.³ Utána a német szó kedvéért Selmeceen és Körmöcbányán taníttatta. Ráday Pál, bizonyára a maga tanulságain is épülve, ugyanígy készült Gedeon neveltetésére. A jóhírű losonci iskolából⁴ Gedeont már tizennégyéves korában a pozsonyi gimnáziumba küldte, Bél Mátyás felügyelete alá, aki maga is a losonci iskola tanítványa volt. Bél Mátyás ekkorra már az általa nagyra fejlesztett gimnázium rektorságát a lelkészi állással váltotta föl és *Notitia Hungariae Novae* c., jóval utóbb megjelent könyvén dolgozott;

¹ Ráday Gedeon művei. Olcsó Könyvtár. Budapest, 1892.

² Vas Margit, *Ráday Gedeon élete és munkássága*. Budapest, 1932.

³ Ráday Pál önéletrajza. Négyesy László kiadása. Olcsó Könyvtár, 1889. 177. l. V. ö. még a temetésen tartott gyászbeszédekkel: *Párjához igaz és tökéletes szívek... gyögyulhatatlan sebe*, stb. 1733. A hat gyászbeszédnek teljes, egybekötött példánya megvan a Ráday-könyvtárban. — Ide vonatkozik még: Gorzó Gellért, *Ráday Pál*. Budapest, 1915.

⁴ A losonci iskola a sárospatakinak partikulája volt. Adatai, egyik főzvész pusztításai miatt, csak 1744-re nyulnak vissza. Jó hírére vall, hogy tanítványai közé sorolhatta Bél Mátyást, majd Hatvani Istvánt, Cornides Dánielt, stb.